

IBN ARABIY INTELLEKTUAL MEROSIDA BILISHNING ESTETIK PARAMETRLARI (KO‘RSATKICHLARI)

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2026-22-293-298>

Mamadaliyev Akbarjon Abdurahmon o‘g‘li
TDSHU, “Sharq falsafasi va madaniyati” mutaxassisligi magistranti
Ilmiy rahbar: f.f.d., professor E.M. Izzetova

Annotatsiya. Maqolada Ibn Arabiy intellektual merosida bilishning estetik tabiati falsafiy-germenevtik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot muammosi shundan iboratki, Ibn Arabiy merosi ko‘pincha vahdat al-vujud, irfon, xayol yoki valoyat kabi mavzular doirasida o‘rganilgan bo‘lsa-da, bilishning estetik mexanizmi alohida konseptual tizim sifatida yetarlicha ajratilmagan. Maqolaning maqsadi jamol, ishq, taxayyul, qalb va tajalliy tushunchalari orqali Ibn Arabiy epistemologiyasining estetik qatlamini ochib berishdan iborat. Tadqiqotda tarixiy-falsafiy tahlil, germenevtik o‘qish, konseptual rekonstruksiya va komparativ elementlardan foydalanildi. Natijada Ibn Arabiyda bilish faqat aqliy deduksiya yoki nazariy fikrlash bilan cheklanmasligi, balki go‘zallikni idrok etish, muhabbat orqali ishtirok etish va xayolning barzaxiy maydonida ma‘noni qabul qilish jarayoni ekani asoslandi. Maqola bilishning estetik talqinini Ibn Arabiy ta‘limotida mustaqil epistemologik yo‘nalish sifatida tizimlashtirishi bilan ilmiy yangilikka ega.

Kalit so‘zlar: Ibn Arabiy, bilish, estetika, tasavvuf, irfon, ishq, jamol, taxayyul, tajalliy, germenevtika.

Ibn Arabiy merosi islom falsafasi va germenevtik tafakkur tarixi uchun muhim va serqatlam manbalardan biridir. Biroq uning asarlari atrofida shakllangan tadqiqotlarda ko‘proq metafizik va falsafiy jihatlariga urg‘u berilgan, xayolga esa asosan shu umumiy doira ichida yondashilgan [4, 10]. Shu bois Ibn Arabiy ta‘limotida bilishning estetik mexanizmi, ya‘ni haqiqatga yetishishda jamolni idrok etish, ishq orqali ishtirok etish, qalbning shakldan ma‘noga o‘tishi va xayolning ramziy maydoni orqali anglash jarayoni alohida konseptual yo‘nalish sifatida yetarli darajada yoritilmagan [18, 52].

Shu nuqtai nazardan, mazkur maqola Ibn Arabiy ta‘limotida estetika tashqi bezak yoki she‘riy uslub emas, balki bilishning ichki tartibi ekanini asoslashga qaratilgan. Agar klassik ratsionalistik an‘anada bilish subyekt va obyekt o‘rtasidagi fikriy muvofiqlikka tayansa, Ibn Arabiy tafakkurida u tajalliyni qabul qilish, go‘zallikni tanish va muhabbat orqali ichki o‘zgarishga kirishish bilan bog‘liq jarayon sifatida namoyon bo‘ladi [11, 9]. Ma‘no esa ko‘pincha xayol va ramziy shakllar vositasida anglanadi [8, 5]. Shu sababli estetik idrok hissiy taassurot darajasida qolmay, ontologik va epistemologik ahamiyatga ega bo‘lgan tajriba sifatida tushuniladi [18, 57].

Tadqiqot obyekti Ibn Arabiyning bilishga oid qarashlaridir, predmeti esa uning intellektual merosida jamol, ishq, xayol, qalb va tajalliy orqali shakllanuvchi estetik gnoseologiya hisoblanadi. Maqolaning maqsadi Ibn Arabiy epistemologiyasida estetik qatlamni mustaqil konseptual tizim sifatida ochib berishdan iborat. Asosiy tadqiqot

savoli quyidagicha ifodalanadi: Ibn Arabiy ta’limotida bilish qanday qilib aqliy jarayon doirasidan chiqib, estetik va irfoniy tajribaga aylanadi? Tadqiqot gipotezasiga ko‘ra, Ibn Arabiyda haqiqatni anglash aqlni inkor etish orqali emas, balki uni jamol, ishq, taxayyul va qalbiy mushohada bilan to‘ldirish orqali amalga oshadi. Shu jihatdan estetik idrok bilishning qo‘shimcha unsuri emas, balki uning markaziy mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi.

Mavzuning dolzarbligi yana shundaki, estetika va epistemologiya o‘rtasidagi munosabat zamonaviy gumanitar fikrda qayta ko‘rib chiqilmoqda. Ibn Arabiy ana shu muloqot uchun muhim nazariy maydon yaratadi. Uning tafakkurida go‘zallik haqiqatni yashiruvchi emas, balki tajalliy orqali namoyon bo‘ladigan ilohiy ma’no bilan bog‘lanadi [18, 53]. Ishq esa bilishga zid qo‘yilmaydi, aksincha, ma’rifat bilan uzviy aloqador ruhiy harakat sifatida tushuniladi [11, 8]. Xayol oddiy xayolparastlik emas, balki borliq va ma’no o‘rtasidagi barzaxiy vosita sifatida talqin qilinadi [8, 5]. Shu sababli Ibn Arabiy merosi estetik tajriba, ma’rifat va ontologik idrok o‘rtasidagi aloqani qayta talqin qilish uchun muhim falsafiy asos beradi [18, 57].

Tadqiqot manbalari ikki toifaga ajratildi. Birlamchi manbalar sifatida Ibn Arabiyning «Fusūs al-hikam» asari, «Al-Futūhāt al-Makkiyya»dan jamol, muhabbat, tajalliy va xayolga oid tarjimaviy parchalar, shuningdek «Tarjumon al-ashvoq» va «On Majesty and Beauty» kabi matnlardan foydalanildi. Ikkilamchi manbalar qatoriga U. Chittick, A. Corbin, M. Chodkiewicz, J. Morris, T. Izutsu, S. Bashier, S. Hirtenstein, C. Addas, P. Beneito, S. Denkçi va boshqa tadqiqotchilarning asarlari kiritildi.

Metodologik jihatdan maqola to‘rt asosiy yondashuvga tayanadi. Birinchidan, tarixiy-falsafiy tahlil Ibn Arabiy g‘oyalarini islom intellektual an‘anasi ichida joylashtirishga xizmat qildi. Ikkinchidan, germeneytik o‘qish orqali matnlardagi jamol, ishq, xayol, qalb va tajalliy kabi tushunchalarning ichki bog‘lanishi ochildi. Uchinchidan, konseptual tahlil yordamida estetik idrokning gnoseologik funksiyasi qayta qurildi. To‘rtinchidan, komparativ element sifatida Ibn Arabiyning pozitsiyasi ratsionalistik bilish modeli bilan muqoyasa qilinib, uning farqli jihatlari aniqlandi.

Manbalar bilan ishlashda bir muhim tamoyilga amal qilindi: aniq tekshirib bo‘lmaydigan sahifa raqamlari yoki shubhali iqtiboslar qo‘llanmadi. Shu sababli, so‘zma-so‘z keltirilgan iqtiboslar faqat ochiq tekshiriladigan nashrlar va elektron manbalar asosida tanlandi, qolgan hollarda ma’nosiga sodiq parafraza usuli qo‘llanildi.

Ibn Arabiy bilishni an’anaviy ratsional model bilan cheklamaydi. Bu yerda aql rad etilmaydi, ammo u so‘nggi hukm chiqaruvchi instansiya sifatida qabul qilinmaydi [23, 1]. Bu holat Ibn Arabiy ta’limotidagi tahqiq tamoyilini anglatadi: inson haqiqatni tayyor formula sifatida qabul qilmaydi, balki uni o‘z ruhiy tajribasida ro‘yobga chiqaradi [11, 26]. Shu ma’noda bilish diskursiv deduksiyadan ko‘ra mavjudlikka yaqinlashish, ya’ni haqiqatni ichki tajriba orqali tasdiqlash jarayonidir. Aql shaklni ajratadi, farqlarni tavsiflaydi, mantiqiy intizom o‘rnatadi, ammo u tajalliyning tirik dinamikasini to‘liq qamrab ololmaydi [23, 1]. Shunday ekan, Ibn Arabiy epistemologiyasida aql zarur, lekin yetarli bo‘lmagan vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Bu cheklov bilishning ikkinchi qavati - estetik idrokni ochadi. Ibn Arabiy jamolni tashqi ko‘rkamlik sifatida emas, haqiqatning zohir bo‘lish usuli sifatida tushunadi [23,

2]. Bu yerda juda muhim bir siljish bor: borliqni bilish uning faqat tuzilishi yoki sababiy aloqalarini anglash emas, balki unda namoyon bo‘lgan ilohiy jamolni tanishdir [18, 53]. Agar koinot tajalliy maydoni bo‘lsa, unda har bir mavjudot ma’nosiga ega shakl, har bir shakl esa jamolning muayyan darajadagi ko‘rinishidir [23, 2]. Demak, estetik idrok haqiqatning yuzaki bezagi emas, balki uning namoyon bo‘lish tartibidir [18, 57].

Ibn Arabiyda jamol va ishq o‘zaro ajralmaydi. Klod Addas ta’kidlaganidek, muhabbatning manbai «al-Jamīl» ismidagi tajalliydir [11, 33]. Bu jumlada muhabbat psixologik holat emas, balki go‘zallikning qabul qilinishiga javoban yuzaga keladigan ontologik-epistemologik harakat ekani namoyon bo‘ladi. Ishq insonni obyektga emas, tajalliyga yo‘naltiradi; u ko‘rilgan shakl ortidagi Haqni anglashga majbur qiladi [11, 26]. Shuning uchun Ibn Arabiy uchun muhabbat bilishning emotsional qo‘shimchasi emas, balki uning quvvat manbaidir. Muhabbat muayyan predmet bilan cheklanmaydi; u har bir shaklda yuz ko‘rsatuvchi go‘zallikni tanish qobiliyati sifatida tushuniladi [11, 33].

Muhabbatdan ma’rifatga o‘tish Ibn Arabiyda to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqa sifatida tushuniladi. Addas keltirgan fikrga ko‘ra, «Muhabbat yo‘qlikdan tug‘iladi; bu yo‘qlik hozirlikka aylanganda, muhabbat bilimga aylanadi» [11, 41]. Bu yerda bilish «predmet haqida ma’lumot» emas, balki mahbubning huzurga aylanishi bilan bog‘liq tajribadir. Demak, ma’rifatda subyekt va obyekt o‘rtasidagi sovuq masofa qisqaradi; bilish ishtirokka, yaqinlikka va ichki o‘zgarishga aylanadi. Aynan shu bois Ibn Arabiy qalbni markaziy bilish subyekt sifatida ko‘radi. Qalb haqiqatni mantiqiy ta’riflar orqali emas, balki uning jamoliy huzurini qabul qilish orqali anglaydi. Qalbning vazifasi shaklni inkor etish emas, balki uning ichidagi ma’noni ko‘ra olishdir.

Estetik bilishning yana bir asosiy mexanizmi xayoldir. Ibn Arabiy an’anasida al-xayol oddiy fantaziyani anglatmaydi; u moddiy va ma’naviy olam o‘rtasidagi barzaxiy maydon, shakl va ma’no o‘zaro uchrashadigan, ko‘rinadigan va anglanadigan hududdir [8, 104]. Jeyms Morris tarjima qilgan matnda Ibn Arabiy xayol haqida shunday deydi: «Xayol “Nur” nomi bilan atalishga ko‘proq loyiqdir» [8, 107]. Bu jumla xayolning epistemologik maqomini nihoyatda aniq ochadi. Agar xayol nur bo‘lsa, demak, u aldov vositasi emas, balki ko‘rish imkonini yaratadigan oraliq muhitdir. Xayol shakl beradi, ammo bu shakl yolg‘on emas; u ma’noni qabul qilish mumkin bo‘lgan modusga aylanadi. Shu bois Ibn Arabiyda ramz, tashbeh, obraz va she’riy ifoda tasodifiy adabiy uslub emas, balki bilishning zarur vositalari sifatida ishtirok etadi.

Barzax nazariyasi ham estetik gnoseologiyani chuqurlashtiradi. Morris ko‘rsatganidek, barzax ikki qarama-qarshi qutbni ajratib ham, birlashtirib ham turadigan hududdir [8, 104]. Ibn Arabiy uchun xayol xuddi shunday vazifani bajaradi: u ma’noga shakl, shaklga esa ma’no beradi. Ana shu barzaxiy tabiat tufayli estetik bilish na sof hissiy, na sof aqliy xususiyatga ega; u ikkisining o‘rtasida bog‘lovchi sintetik tajribaga aylanadi. Bu jihatdan Ibn Arabiyning ramziy nutqi usuliy zaruratga ega: haqiqatni bevosita konsept bilan qamrab bo‘lmagan joyda ramz ishlaydi. Ramz haqiqatni yashirmaydi, balki unga tayyorlanmagan idrokni zo‘ravonlikdan asraydi va uni bosqichma-bosqich ochadi.

Qalbning bu jarayondagi maqomi alohida. Jane Clark ta’kidlaganidek, Ibn Arabiy nazarida ilohiy tajalliy bir insonda ham, turli insonlarda ham aynan bir xil shaklda takrorlanmaydi [10]. Bu tamoyil estetik bilishning dinamik xususiyatini anglatadi. Demak, haqiqat bir marta egallab qo’yiladigan fiksirlangan obyekt emas; u har lahzada yangi shaklda tajalliy qiladi. Qalbning «aylanuvchan» tabiati ham shundan kelib chiqadi: u bir shaklga qotib qolmasligi, har yangi tajalliyni qabul qilishga tayyor bo’lishi kerak. Bilish jarayonining estetikligi aynan shu yerda yaqqol ko’rinadi: go’zallikni ko’rish - shakllar almashinuvidagi ma’no uzluksizligini anglashdir.

Ibn Arabiyning she’riy nutqi ham estetik bilishning tarkibiy qismi sifatida qaralishi kerak. «Tarjumon al-ashvoq»da mahbuba, gulshan, yo’l, shamol, niqob, ko’z va ovoz kabi obrazlar oddiy lirik vositalar sifatida emas, balki tajalliyning ko’chuvchan shakllari sifatida ishtirok etadi. Shu bois estetik bilishda she’riyat qo’shimcha janr emas, balki haqiqatning ko’p ma’noiligini qabul qilishga mos idrok shaklidir. Konsept bir nuqtaga jamlaydigan ma’noni ramz tarqatadi, ammo shu bilan uni yo’qotmaydi; aksincha, u ma’noning ko’p qirrali tabiatini idrokka ochadi.

Shunday qilib, olingan natijalar Ibn Arabiyda bilish beshta o’zaro bog’langan unsur orqali shakllanishini ko’rsatadi: aqlning chegarasini tan olish, jamolni haqiqatning tajalliysi sifatida qabul qilish, ishqni ma’rifatni harakatga keltiruvchi kuch deb tushunish, xayolni barzaxiy nur deb talqin etish va qalbni shakldan ma’noga o’tuvchi subyektiv markaz sifatida belgilash. Bu unsurlar yig’indisida estetik idrok ontologiya, gnoseologiya va aksiologiya kesishgan nuqtaga aylanadi [18, 57].

Olingan natijalarni mavjud adabiyotlar bilan taqqoslash shuni ko’rsatadiki, Ibn Arabiy merosini o’rganishda ayrim yo’nalishlar ustun bo’lib kelgan. Xususan, ayrim tadqiqotlarda xayol va barzaxning liminal tabiati markazga qo’yilgan [8, 104]. Boshqa ishlarda ilohiy go’zallik va muhabbat o’rtasidagi bog’liqlik alohida yoritilgan [9, 8]. Yana ayrim talqinlarda ishqning ma’rifat bilan uzviy aloqasi asosiy o’rin egallaydi [11, 26]. Shunga qaramay, bu unsurlar ko’pincha birlashtirilgan estetik gnoseologiya sifatida emas, balki alohida mavzular tarzida talqin etilgan [18, 52].

Aynan shu yerda ushbu tadqiqotning asosiy farqi namoyon bo’ladi. Birinchidan, estetik idrok Ibn Arabiyda hissiy zavq darajasida emas, tajalliyni qabul qilish qobiliyati sifatida qayta ta’riflanadi [18, 57]. Ikkinchidan, ishq subyektini obyektga bog’laydigan emotsional holat emas, balki yaqinlik orqali ma’rifatni yuzaga keltiruvchi epistemologik kuch sifatida tushuniladi [11, 41]. Uchinchidan, xayol yolg’on tasavvurlar sohasi emas, balki ma’no shaklga, shakl esa ma’noga aylanuvchi barzaxiy maydon sifatida namoyon bo’ladi [8, 104]. To’rtinchidan, qalbning markaziyliги estetik bilishni ichki tarbiya va ma’naviy hushyorlik bilan ham bog’laydi. Demak, Ibn Arabiyda estetik gnoseologiya ichki tarbiya, ma’rifiy intizom va ontologik hushyorlikni birlashtiradi [23, 2].

Bu xulosa yana bir muhim natijaga olib keladi. Ibn Arabiyning faqat metafizik mutafakkir sifatida o’qish uning til, obraz, she’riyat va ramz bilan ishlash uslubining bilishga doir ahamiyatini kamaytiradi. Agar esa uning jamol, ishq va xayol haqidagi ta’limoti gnoseologik nuqtai nazardan qayta o’qilsa, tasavvuf estetikasi zamonaviy estetika, fenomenologiya va germenevtika bilan samarali muloqotga kirishishi mumkin.

Shu ma’noda, estetik bilish Ibn Arabiy merosida faqat diniy tajribaning ifodasi emas, balki ma’noni qabul qilish va haqiqatni tanishning universal modeliga aylanadi [18, 57].

Bu nuqtai nazardan Ibn Arabiyda estetika va etika ham ajralmaydi. Jamolni to’g’ri ko’rish uchun idrokning o’zi tozalanishi lozim; aks holda inson shaklga mahkamlanib, ma’noni boy beradi. Shu bois estetik bilish axloqiy intizomni talab qiladi: kamtarlik, hushyorlik, taassubdan chiqish va har bir shakldagi tajalliylga ochiq turish. Aynan shu jihat Ibn Arabiyni zamonaviy estetik subyektivizmdan ajratadi. Unda go’zallik «menga yoqishi» bilan emas, balki tajalliyni qabul qilishga qay darajada tayyor ekanlik bilan bog’liq [9, 8]. Demak, estetik gnoseologiya nafaqat bilish nazariyasi, balki shaxsning ichki shakllanishiga doir ta’limot hamdir [11, 41].

Qisqacha xulosa. Birinchidan, Ibn Arabiy epistemologiyasida bilish faqat aql va mantiqiy deduksiya bilan cheklanmaydi; u tahqiq, kashf va ichki o’zgarishga tayangan holda amalga oshadi. Ikkinchidan, jamol Ibn Arabiyda tashqi bezak emas, haqiqatning tajalliy shaklidir. Shu bois go’zallikni idrok etish haqiqatni anglashning estetik usuliga aylanadi. Uchinchidan, ishq estetik bilishning markaziy kuchi hisoblanadi. U ma’rifatni harakatga keltiradi, subyektini tajalliylga ochadi va bilishni ishtirok etuvchi tajribaga aylantiradi. To’rtinchidan, xayol va barzax tushunchalari Ibn Arabiyda ramz, obraz va shakl orqali ma’noni anglashning ontologik-epistemologik mexanizmini tashkil etadi. Demak, simbolik nutq bilishning zaif emas, zarur shaklidir. Beshinchidan, qalb Ibn Arabiy estetik gnoseologiyasining markaziy subyektini hisoblanadi. U har safar yangilanib boruvchi tajalliyni qabul qilib, shakldagi ma’noni tanish imkonini beradi. Oltinchidan, Ibn Arabiy intellektual merosida estetik idrok ontologiya, gnoseologiya va aksiologiya kesishgan nuqta sifatida namoyon bo’ladi. Bu esa uning ta’limotini zamonaviy estetika va epistemologiya bilan muloqotga kiritish uchun mustahkam nazariy asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ibn al-‘Arabī. *The Bezels of Wisdom* / trans. R. W. J. Austin. - New York: Paulist Press, 1980. - xviii, 302 p.
2. Ibn al-‘Arabī. *Tarjumān al-Ashwāq: A Collection of Mystical Odes* / trans. R. A. Nicholson. - London: Royal Asiatic Society, 1911. - 172 p.
3. Ibn Arabi Society. *Quotations from the Futuhat al-Makkiyya [Elektron manba]*. - URL: <https://ibnarabisociety.org/futuhat-al-makkiyya-quotations-2020/> (murojaat sanasi: 13.04.2026).
4. Chittick W. C. *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-‘Arabī’s Metaphysics of Imagination*. - Albany: State University of New York Press, 1989. - 504 p.
5. Corbin H. *Alone with the Alone: Creative Imagination in the Sufism of Ibn ‘Arabī*. - Princeton: Princeton University Press, 1998. - 194 P.
6. Chodkiewicz M. *The Seal of the Saints: Prophethood and Sainthood in the Doctrine of Ibn ‘Arabī* / trans. L. Sherrard. - Cambridge: Islamic Texts Society, 1993. - 192 p.

7. Morris J. W. *The Reflective Heart: Discovering Spiritual Intelligence in Ibn ‘Arabi’s Meccan Illuminations*. - Louisville: Fons Vitae, 2005. - 420 p.
8. Morris J. W. *Divine “Imagination” and the Intermediate World: Ibn ‘Arabi on the Barzakh // Postdata [Elektron manba]*. - 1995. - Vol. 15, no. 2. - P. 104-109. - URL: https://ibnarabisociety.org/wp-content/uploads/PDFs/Morris_Ibn-Arabi-on-the-barzakh.pdf (murojaat sanasi: 13.04.2026).
9. Beneito P. *On the Divine Love of Beauty // Journal of the Muhyiddin Ibn ‘Arabi Society*. - 1995. - Vol. 18. - P. 1-22.
10. Clark J. *Fulfilling our Potential: Ibn ‘Arabi’s Understanding of Man in a Contemporary Context [Elektron manba]*. - 2001. - URL: <https://ibnarabisociety.org/fulfilling-our-potential-jane-clark/> (murojaat sanasi: 13.04.2026).
11. Addas C. *The Experience and Doctrine of Love in Ibn Arabi [Elektron manba]*. - 2002. - URL: <https://ibnarabisociety.org/love-in-ibn-arabi-claude-addas/> (murojaat sanasi: 13.04.2026).
12. Bashier S. *Ibn al-‘Arabī’s Barzakh: The Concept of the Limit and the Relationship between God and the World*. - Albany: State University of New York Press, 2004. - 220 p.
13. Izutsu T. *Sufism and Taoism: A Comparative Study of Key Philosophical Concepts*. - Berkeley: University of California Press, 1984. - 493 p.
14. Hirtenstein S. *The Unlimited Mercifier: The Spiritual Life and Thought of Ibn ‘Arabi*. - Oxford: Anqa Publishing, 1999. - 304 p.
15. Austin R. W. J. *Sufis of Andalusia: The Rūh al-Quds and al-Durrat al-Fākhirah of Ibn ‘Arabi*. - London: George Allen & Unwin, 1971. - 173 p.
16. Arberry A. J. *Sufism: An Account of the Mystics of Islam*. - London: George Allen & Unwin, 1950. - 141 p.
17. Nicholson R. A. *The Mystics of Islam*. - London: G. Bell and Sons, 1914. - 200 p.
18. Denkçi S. *İbn ‘Arabî Düşüncesinde Estetik Anlayış // Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. - 2024. - Cilt 3, Sayı 2. - S. 52-72. - DOI: 10.32739/ustad.2024.6.68.
19. Almond I. *Sufism and Deconstruction: A Comparative Study of Derrida and Ibn ‘Arabi*. - London: Routledge, 2004. - 174 p.
20. Arif S. *Sufi Epistemology: Ibn ‘Arabi on Knowledge (‘Ilm) // Afkar: Jurnal Akidah dan Pemikiran Islam*. - 2002. - Vol. 3, No. 1. - P. 81-94.
21. Ebstein M. *Mysticism and Philosophy in al-Andalus: Ibn Masarra, Ibn al-‘Arabī and the Ismā‘īlī Tradition*. - Leiden; Boston: Brill, 2014. - xiii, 276 p.
22. Chittick W. C. *Ibn ‘Arabī // Stanford Encyclopedia of Philosophy [Elektron manba]*. - URL: <https://plato.stanford.edu/entries/ibn-arabi/> (murojaat sanasi: 13.04.2026).
23. Ibn ‘Arabi. *On Majesty and Beauty / trans. Rabia Terri Harris // Journal of the Muhyiddin Ibn ‘Arabi Society [Elektron manba]*. - 1989. - Vol. 8. - P. 5-32. - URL: https://ibnarabisociety.org/wp-content/uploads/PDFs/Harris_On-majesty-and-beauty.pdf (murojaat sanasi: 13.04.2026).